

Pápes Éva

- Akit mindenki szeretett -

Keresztury Dezső – ahogy Lator László látja

Létezett valóban olyan ember ebben a zűrzavaros, modern magyar irodalmi világban, akiről el lehet mondani ma, a halála után is(!), hogy mindenki szerette, de legalábbis mindenki tisztelte? Ezt nyilatkozták ugyanis többen, köztük Ön is, a Bartók rádióban. Valóban ekkora szeretet övezte Keresztury Dezsőt?

Ez az irodalomban, a szellemi életben nagyon ritkán fordul elő, de Keresztury Dezsőről én rosszat soha senkitől nem hallottam. Ennek nyilván az az oka, hogy olyan tiszta, mindenfajta szennyes dolgot elutasító jellem volt, egyszerűen nem lehetett nem szeretni. Vegyük hozzá, hogy Keresztury részt vett szinte az egész 20. századi Magyarország szellemi életében, nem egyszerűen csak íróként, hanem - nem is tudom, hogy mondjam pontosan – mint egy olyan szellemi instancia, amelyhez mindig lehetett fordulni, amely mindig a tisztességes választ tudta az embernek sugallni. Ismerni kell egy kicsit a pályáját, hogy megértsük, milyen jelensége volt ő a magyar irodalmi, szellemi és közéletnek általában. Mint köztudomású, dunántúli kötődésű volt, anyai ágon a Balaton mellékéről származott, apai ágon Zalaegerszegről. Ott is született, Zalaegerszeget vallotta szülővárosának. Felkerült Pestre, az Eötvös Collegiumba, ott szívta magába azt a szellemet, amelynek aztán ő lett a letéteményese. Nem tudom, mennyire közismert, hogy a kollégiumba olyanok jártak, mint *Kodály Zoltán, Szabó Dezső, Horváth János, Pais Dezső, Ország László, Kosáry Domokos* – mind kapcsolatban voltak a kollégium szellemiségével. Amikor az én időmben összegyűltünk egy évnitő, részben hülyéskedő gólyanyúzó vizsgára, akkor ott ültek az ember előtt az egykori kollégisták, és ugyanúgy ugratták, gyötörték a riadt elsőévest, mint kortársai.

Keresztury, a kollégium elvégzése után, egy ideig Berlinben az egyetemen volt tanár, lektor, - azt hiszem, magyar irodalmat, magyar nyelvet tanított. Nagyszerűen ismerte a német irodalmat, egyáltalán hihetetlenül művelt ember volt. És amikor úgy látszott, hogy a német politika rossz irányba fordul, otthagya Berlint. 1945-ben Budapesten megalakult a koalíciós kormány, és a parasztpárt azt kérte Kereszturytól, hogy vállalja el a kultuszminiszterséget, noha ő tudtommal nem is volt tagja a parasztpártnak, és semmilyen más pártnak sem. A kultuszminisztérium akkor fontos és kényes hely volt.

Keresztury segítette az írókat, amennyire tehetette. Neki köszönhető, hogy 1946-ban, 47-ben sok író: Weöres Sándor és a felesége, Károlyi Amy, Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs, Pilinszky János, Csorba Győző, Takáts Gyula – és nem tudom még ki mindenki - mehetett ki Rómába.

A miniszterségéről szeretnék elmondani egy történetet, amiből kiderül, hogy mi különbség van egy mindenkori – akár tegnapi, akár mai – miniszter és Keresztury, a miniszter közt. 1945-46-ban még hiányoztak a politikusokból azok a profi reflexek, amelyek ma, vagy régebben egy miniszterhez hozzátartoztak. Keresztury, amikor miniszter lett, ugyanolyan maradt, mint amikor tanár volt, vagy író. A minisztersége alatt jegyzeteket írt a *Válasz* című folyóiratba *Útközben* címmel. Elmondja, hogy egy rozoga autón – mert akkor a miniszterek még rozoga autón jártak, ha egyáltalán jártak valamin - járta az országot, ahogy mondta magáról: a jóra való író és a komoly tanár felállt a dobogóra, hogy beszédet mondjon a tömeghez. Tapasztalatait leírta ezekben a jegyzetekben meg a verseiben is. Lírájában a tájhoz, a dunántúli tájhoz való elemi kötődése fejeződik ki - ha mondhatom ezt, valami 19. századi nemes hevülettel.

Én 1946-ban a makói gimnázium homályos folyosóján találkoztam vele először. Egy villanásnyi ideig szem-ben álltam vele. Ő persze erre a találkozássra nem emlékezhetett. Vallás- és közoktatási miniszteri minőségében látogatta meg a Csanád Vezér Gimnáziumot. Mi, korunkhoz képest túlságosan is sokat tapasztalt diákok, nemrég alapítottuk meg az iskolában a József Attiláról elnevezett irodalmi kört. Akkor valahogy természetes volt, hogy nemcsak a tanárok, hanem mi, diákok is felelős képviselői vagyunk a gimnáziumnak, úgy adódott hát, hogy osztálytársammal mi is köszöntöttük a vendéget. A miniszter valószínűtlenül fiatal, szinte fiús, diákos jelenség volt. Emlékezetem ingujjban rögzítette, így is illik bele abba a még romlatlan, mozgalmas országba. Pontosan emlékszem a mozdulatára is. Derékből egy kicsit előre-jobbra dőlt, a fejét is oldalra billentette, mongolos szemek elkeskenyedett a mosoly ráncai közt. Kezét félszeg kedvességgel, a gyengébbnek kijáró figyelemmel, pártfogó mozdulattal osztálytársam vállára tette. Nem vette a lapot, nem viszonozta hivatali feszességgel a köszöntést, hanem hirtelen megkérdezte: melyik a legkedvesebb József Attila versed. Később

értettem meg igazán, mennyire rávall ez a mozdulat, ez a zavarba ejtő kérdés. Az Eötvös Collégiumban az volt a szokás, hogy a diákok négyen-ötven egy tanárhoz jártak szemináriumra. Ezek a tanárok nem akármilyen tanárok voltak: világhírű professzorok, akadémikusok. Nagyon szerettem Pais Dezső óráit, azokon a Paisnak akkor éppen kedves etimologizálással foglalkoztunk. Keresztury Dezsőnél talán a 19. század irodalmával. Az volt a rend, hogy a tanár, jelen esetben Keresztury, feladott egy témát az embernek, attól kezdve csakis az ő dolga volt, hogy ebből egy 8-10 oldalas dolgozatot megszálljon. Ott volt a nagy – nyolcvanöt ezer kötetes – könyvtár, be kellett ülni, meg kellett tanulni a filológiát, azt, hogy hol fogjak hozzá, hová nyúljak, hogy szedjem össze a forrásmunkákat. Kereszturyval nem nagy kérdésekről kellett beszélni, ő csak kérdezett. Az ember felolvassott egy részt a dolgozatából, ő meg szembesített a mondatainkkal, mondjuk el, mit akartunk pontosan mondani. Néha kiderült, hogy nincs jól megcsinálva, nem jelent semmit, vagy nem azt jelenti, amit az ember elképzelt. Keresztury megtanított bennünket, hogy a szavainkért, a mondatainkért felelősséget kell vállalni. Egyébként egy jellegzetesen Eötvös Collegium módszer volt ez. Ne szépelegjünk, csak olyasmit írjunk le, aminek fedezete van. Egyébként tőle származik a kollégium jelszava: „Szabadon szolgál a szellem”.

A miniszterségről 1947 márciusában leköszönt, mert kezdte úgy érezni, hogy már nem azt csinálja, amit akar, meg kellene alkudnia, engednie a kommunista párt nyomásának. Kereszturynak volt ereje lemondani. S hogy milyen miniszter volt? Hadd olvassak fel egy levelet, Vas István írta a 85. születésnapjára:

„Te már valószínűleg nem emlékszel rá, miért is emlékezni? -, hogy miniszterséged idején egyszer, egyetlenegyszer felhívtalak a hivatalban. Hogy miért, arra már nem emlékszem. De arra igen, hogy kényelmetlen érzéssel nyúltam a kagylóhoz, most jelentkezik egy titkárnő - mert minden valamirevaló pondrónak volt akkor már titkárnője-, és elkezd faggatni, miért keresem a miniszter urat. De az első csengetésre Te szóltál bele a kagylóba. És akkor azt gondoltam: hát ilyen miniszterünk van!” Ez a történet is tanúsítja, hogy Keresztury kikezdetlen jellem volt. Előbb-utóbb szinte mindenki hozzáidomul a hivatalához, Kafkával szólva, „bogárrá változik”. Keresztury sohasem változott bogárrá, ugyanaz maradt, aki volt. Csengett a telefon, ő vette fel. Jellemző ez a korra is, később ezt már aligha lehetett volna megismételni. De olvasom tovább Vas István levelét: *„Hogy miért éppen itt kezdtem, ennél a negyvenhárom évvel ezelőtti mozzanatnál, ezt az üdvözlő levelet? Mert mostanában többször is olvasom, hallom a nosztalgia sóhaját: Igen, a háború után három évig jó irányba mentünk, csak aztán rontottuk el az egészet.”* De én,- Te talán még emlékszel rá,

- a bízató kezdetekben is megláttam a rombolás - nem! a rontás - előjeleit. Mintha egy pokoli folyamat lassan, fokról-fokra párolná porhanyósra tápázkodó társadalmunkat, megérelve a prézelhetőségre, a ráncigálhatásra, csavargathatásra - ahogyan később eufemisztikusan mondták, a manipulálhatóságra. Ez a furcsa főzet minden egyedben megtalálta a maga bűnének ezt a manipulálható magját. A becsvág, a gőg, a féltékenység, a sértődöttség, a sebzettség, az elégtétel, a bosszú, hogy csak néhányat említsek-, és ezek nem a csőcselék, hanem az úgynevezett elit bűnei. Csak Benned – (és a történelmi igazság kedvéért ide kell írnom Bibó nevét) - nem talált kikezdetű magot. A közélet szereplői közül csak Te tudtál idejében, szépen, elegánsan,- igen, hadd írjam le ezt a szót itt - kilépni, hátra lépni, visszalépni. Dicsőség a fejedre, ma még fényesebb, mint akkor, negyvenhárom esztendővel ezelőtt.”

Keresztury tisztessége kétségbevonhatatlan volt. Lenyűgöző egyéniség volt, tiszta szellem, csakugyan mindenki szerette, vagy legalábbis nem merte azt mondani senki, hogy nem szereti. Nem lehetett rajta fogást találni.

Nagy tudása független gondolkodással párosult. Ha jól emlékszem 1946-ban vagy 45-ben jelent meg a *Helyünk a világban* című tanulmánykötete. Gyanús elméletek, hamis tanok meg sem kísértették, máig érvényesen írta meg, hol van a magyarság helye Európában. Az övéhez fogható tisztánlátással talán csak Fülep Lajos írt a háború előtti *Válasz* beköszöntő cikkében 1934-ben. Vagy Bibó István, aki ugyanilyen józanul, pontosan látta, elemezte a nemzet és az ország helyzetét, sorsát a világban.

De Keresztury tudományos lelkiismeretessége nem csak elméleti írásaiban nyilatkozott meg. Amit ő a kezéből kiadott, abban minden a helyén volt. Tudósi erkölcsének, tehetségének, alaposságának remek példája egész életén át írott munkája, a két kötetben kiadott Arany monográfiája. Arany volt az eszményképe, lelki rokona. Még Arany sebzettsége is valahogy megvolt Kereszturyban. Arannyal rokonította szerénysége, visszahúzódomása és gondolkodásának mélysége. Ha valami meg fog maradni a magyar irodalomtörténet-írásból, ez az Arany-pályakép bizonyosan.

Amikor az egyetemről is kitiltották – nem taníthatott többet –, visszavonult a Széchenyi könyvtárba, ha jól emlékszem annak a színháztudományi intézetében dolgozott mindaddig, amíg újra meg nem szólalhatott. Visszaváltzott filosszá, nem esett kísértésbe, semmilyen „fuvolahangra” nem hallgatott. Ott dolgozott türelmesen, és várta azt a pillanatot, amikor újra megjelenhet. Akkor írta ezt az egyébként gyönyörű sorpárt: *„Szűless hát vissza emberek, növények, hű állatok, igaz dolgok közé”* vagyis, vonulj ki az embertelen világból.

Személyes kapcsolatuk hogy alakult később, az Eötvös kollégiumi idők után?

Amikor küszöbön állt a kollégium szétverése - Keresztury nehéz szívvel lemondott, helyette jött egy mindenre hajlandó igazgató - kiköltözött a kollégiumból, mert az igazgató egyébként ott is lakott. Hadd tegyem hozzá, hogy az ő kollégiumi lakása volt az akkori, még eleven irodalmi élet találkozó helye. Gyakran megfordult nála a *Válasz* köre, de nem csak a *Válasz* munkatársai, szinte mindenki megfordult nála, jöttek a miniszterhez, a tudós professzorhoz, a kollégiumi igazgatóhoz, de leginkább ehhez a megvesztegethetetlen, semmiféle fertőzetre nem fogékony tiszta szellemhez – járt oda az egész akkori magyar irodalom jobbik része.

Kiköltözését egyébként nagyon szépen leírják ketten is, Fodor András *A kollégium* címmel megjelent naplójában, meg Domokos Mátyás, aki akkor került a kollégiumba, amikor Keresztury már elmenőben volt. Keresztury kiköltözése baljós jelkép volt: véget ért egy korszak, nemcsak a kollégium, hanem az ország életében is.

Én később is kapcsolatban maradtam Kereszturyval, részben mint a kollégium volt igazgatójával, tanárommal, részben, mint íróval, részben pedig, mint az Európa Könyvkiadó fel-felbukkanó szerzőjével, munkatársával. Szinte haláláig élt az a hagyomány, hogy mi, volt kollégisták, hozzá hű egykori tanítványok születésnapján, vagy más időpontban nála vagy másutt, össze-összegyűltünk.

Volt-e ennek a kapcsolatnak olyan személyessége, ami valamilyen változást, indíttatást, elmozdulást hozott az Ön életébe?

Mióta ismertem, vonzott a tisztasága, józan okossága. Nehéz időkben még inkább: szilárd pont volt a világban, jól esett vele együtt lenni. Később vidékre is el-elmentünk együtt, - egy könyvhéten Zalaegerszegen voltam vele. Aztán Szekszárdon, egy Babits emlékülésen. Bár nagy volt a korkülönbség köztünk, mégis talán megkockáztathatom azt is, hogy barátságába fogadott. Ha könyve jelent meg, mindig kaptam tőle egy kedvesen dedikált példányt. Azt hiszem, az utolsó televíziós beszélgetésben én voltam a társa. Egy részlete látható Papp Gábor Zsigmond nagyszerű filmjében, *A kollégium végnapjaiban*.

Ezt a szellemi örökséget, amit olyan szépen fogalmazott meg az eddigiekben, ki viszi tovább a magyar irodalomban, kik az örökösök?

Csak remélhetem, hogy Keresztury fényes szelleme valakikben ezután is otthonra talál. Nem tudom, mennyire él a közemlékezetben, az irodalmi emlékezetben. Ha közvetlenül nincs is jelen kisugárzásával, csak lesznek, akik a könyveit leveszik a polcról. Szellemi hagyatéka előbb-utóbb vonzani fogja az olvasókat, az irodalomtudósokat, írókat is. Nagy kár, hogy önéletrajza csonka, csak egy része készült el. Hiteles és pontos rajza a kornak, családtörténet is egyben. Ez is olyan műve, amely más művei mellett szintén meg fog maradni. Ha ma valaki kíváncsi rá, milyen volt a 20. század első fele, a kor szellemi élete, a dunántúli úri osztály, – Keresztury visszaemlékezéséből sok mindent megtudhat. S bizonyosan megéri benne a világos értelem és a tiszta erkölcs erejét.

Köszönöm a beszélgetést!